

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: СИСТЕМНО-БІХЕВІОРИСТИЧНИЙ ПІДХІД

Запропоновано комплексний підхід, що ґрунтується на системному підході та враховує поведінковий аспект у прийнятті управлінських рішень із моніторингу фінансової безпеки економічних систем. Проаналізовано зміст теорії біхевіористичних фінансів. Розкрито особливості застосування біхевіористичного підходу до вивчення явища фінансової безпеки та її моніторингу особами, що приймають рішення. Визначено суб'єкти моніторингу фінансової безпеки та проаналізовано сутність їх поведінки на різних рівнях ієрархії управління. Узагальнено основні підходи системно-біхевіористичної концепції моніторингу фінансової безпеки.

Ключові слова: фінансова безпека, моніторинг, системний підхід, біхевіористичний підхід, економічна система, суб'єкт моніторингу, біхевіористичні фінанси, поведінка.

Постановка проблеми. У сучасних динамічних умовах відсутній єдиний підхід до визначення сутності фінансової безпеки та засад її моніторингу, що є спеціалізованою інформаційною системою, виконує функції спостереження, обробки інформації, її оцінки, аналізу і прогнозу стану об'єктів управління [14]. Ринкова орієнтація економіки посилює роль людського фактору в менеджменті, на дослідженні якого ґрунтується біхевіористичний (поведінковий) підхід [4]. Саме тому постає питання визначення теоретичних аспектів здійснення моніторингу фінансової безпеки, що є багатовимірною характеристикою підсистеми економічної безпеки та станом економічної системи, що дозволяє забезпечувати найбільш ефективне використання її ресурсів, виконання її зобов'язань та задоволення потреб [7], з урахуванням біхевіористичного підходу для прийняття ефективних управлінських рішень щодо вчасного виявлення і попередження дії внутрішніх та зовнішніх загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Узагальнення основних підходів до дослідження фінансової безпеки економічних систем проводили І. І. Д'яконова, Т. Ю. Загорельська, О. Я. Колісник, Ю. Б. Кракос, Р. О. Разгон, К. В. Орехова, Ю. М. Петренко, О. Л. Пластун, Н. Н. Пойда-Носик, О. І. Почечун, М. С. Суха та ін.. Питання моніторингу фінансової безпеки розглядалися К. С. Горячевою, І. В. Журавською, А. Б. Миколайчук, Х. О. Турхан тощо. Аналіз наукових доробок засвідчив різноспрямованість поглядів науковців та вибірковість кінцевих результатів у вивченні фінансової безпеки, переваги і недоліки їх реалізації. Найбільш вживаними підходами визначено системний, процесний, ресурсний, ресурсно-функціональний, програмно-цільовий, стаціонарний та вартісний підходи. Проте, зважаючи на існуюче різноманіття напрямів вивчення фінансової безпеки і теорій, на яких вона ґрунтується, дотепер жодної уваги не приділялося поведінковим (біхевіористичним) аспектам, які є важливими напрямками переорієнтації сучасного менеджменту, на чому наголошує Р. Дафт [4].

Формулювання цілей статті. Саме тому метою статті є розробка теоретичних основ здійснення моніторингу фінансової безпеки на засадах поведінкового і системного підходів. Останній з яких набув

значного поширення в практиці управління означеним явищем [8], вивчає його як сукупність окремих елементів, що пов'язані між собою, надає можливість сформувати чіткий механізм його управління за допомогою розширеного уявлення про безпосередній об'єкт дослідження [6].

Виклад основного матеріалу. Поняття «системний підхід» стало широко застосовуватись з кінця 1960-х – на початку 1970-х рр. у філософській та системній літературі. Близькими за змістом до «системного підходу» є поняття «системні дослідження», «принцип системності», «загальна теорія систем» і «системний аналіз» [15]. На системності питання фінансової безпеки наголошують В. П. Загарій, Н. Н. Пойда-Носик і О. Л. Пластун, оскільки це явище пов'язує окремі країни, регіони, господарюючі суб'єкти, політику, економіку, фінанси тощо [12]. Застосування системного підходу пояснюється тим, що фінансова безпека є складним явищем, що охоплює: фінансову безпеку окремого громадянина, домашніх господарств, населення в цілому, підприємців, підприємств, організацій, установ та їх асоціацій, галузей господарського комплексу, регіонів, окремих секторів економіки, держави та різноманітних міждержавних утворень, світового співтовариства в цілому [1]. Розширення зазначеного підходу аспектами сучасних напрямів менеджменту потребує з'ясування особливостей останніх.

Зміст теорії біхевіористичних фінансів полягає у дослідженні впливу психологічних чинників на фінансові відносини економічних суб'єктів [11]. Загалом біхевіористичні фінанси базуються на аналізі поведінки [5], є доповненням до сучасної теорії фінансів і відносно новим напрямом вітчизняної фінансової науки [11]. Витоки концепції біхевіористичного напрямку фінансової теорії відображені в дослідженнях М. Вебера, Д. Канемана, К. Санстейна, А. Сміта, Р. Тейлера, Д. Шірека, Д. Шлейфера. Серед українських науковців, що висвітлюють проблематику біхевіористичних фінансів, слід відзначити О. О. Терещенка, О. А. Островську, О. О. Зеленську, Н. А. Цікановську тощо. Проте, як зазначалося раніше, питання фінансової безпеки у розрізі поведінкового аспекту вирішені не були, хоча спостерігається посилення дії людського чинника у внутрішньому і зовнішньому середовищі економічної системи [11]. Прихильники течії біхевіористичних фінансів прагнуть вивчати економічні відносини у площині впливу поведінкових чинників, що об'єктивно окреслюються залежністю «стимул-реакція». Тому

в рамках цього підходу економічні явища розглядаються як поведінкова відповідь суб'єкта економіки на певні стимулятори [11], враховуючи те, що прийняття рішень у сфері економіки і фінансів неможливо пояснити, вдаючись до аналізу раціональної поведінки на основі формалізованих правил [16].

Загалом поведінка – це функціональна реакція суб'єкта моніторингу фінансової безпеки на зміни зовнішнього середовища для самозбереження й пристосування до нього або для активного впливу на нього [4]. Поведінка суб'єктів моніторингу фінансової безпеки в економічній системі – це найважливіше джерело стихійності її розвитку [4]. Обраний тип поведінки осіб, що проводять моніторинг, може сприяти порушенню плановірності, породженню несприятливих диспропорцій і криз фінансової безпеки або ініціювати пошук механізмів їх попередження та нейтралізації. Поняття «поведінка» можна використовувати не тільки у проєкції на конкретного менеджера з управління фінансовою безпекою, а і стосовно груп, колективів або організацій, що реалізують моніторинг фінансової безпеки. Сукупність суб'єктів (колектив), або груп працівників, які беруть участь у моніторингу фінансової безпеки економічної системи, певною мірою може розглядатися як соціальний організм [5], що розвивається, і всі його елементи змінюються відповідно до дії зовнішніх чинників та внутрішніх обставин.

На основі постулатів біхевіористичного підходу можливим стає сприйняття фінансової безпеки в якості образу, що формується в уявленні суб'єкта моніторингу. Особами, що самостійно приймають рішення, планують і реалізують практичні заходи в сфері господарської (економічної) діяльності, у розрізі біхевіористичного підходу до дослідження фінансової безпеки економічних систем різних рівнів стають суб'єкти її моніторингу (табл. 1).

Таким чином, організаційна поведінка, яка є поведінкою колективу, окремого підрозділу чи організації в цілому у перебігу моніторингу фінансової безпеки, може бути визначена як функціональна система реакцій [4] економічної системи на зміни її зовнішнього середовища, яка має на меті самозбереження і розвиток за рахунок пристосування до означених умов [3].

Поведінка суб'єкта моніторингу фінансової безпеки може формуватися за рахунок [5]: його природних властивостей та індивідуально-психологічних особливостей; системи потреб, мотивів, інтересів; системи керування особистістю.

Природні властивості особи, що приймає рішення в перебігу моніторингу фінансової безпеки, характеризуються ступенем виразності її динамічних характеристик (активністю та емоційністю). Психологічні особливості формують здібності [5] суб'єкта моніторингу, які визначаються динамікою надбання ним

Таблиця 1

Суб'єкти моніторингу фінансової безпеки економічних систем

Рівень економічної системи	Суб'єкти моніторингу фінансової безпеки
Макрорівень	Рахункова палата України, Державна фінансова інспекція України, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, громадяни України та їх об'єднання [9]
Мезорівень (регіон)	Регіональні фонди, асоціації, консорціуми тощо; фірми, підприємства, інші суб'єкти господарювання; домогосподарства [13]; суб'єкти управління місцевими фінансами: Департамент фінансів обласної державної адміністрації (ОДА), Департамент з підвищення конкурентоспроможності регіону ОДА, Департамент економіки і міжнародних відносин ОДА, Департамент інноваційного розвитку промисловості ОДА, Головне управління Державної казначейської служби України в області, Територіальне управління рахункової палати тощо
Мезорівень (галузь)	Галузеві міністерства; центральні органи державної виконавчої влади, які мають свої галузеві об'єкти; профільні департаменти Державної рахункової палати України (Департамент з питань промисловості, виробничої інфраструктури та державної власності Державної рахункової палати України тощо); галузеві управління місцевих державних адміністрацій (Департамент інноваційного розвитку промисловості ОДА); галузеві управління місцевих рад та їх виконавчих комітетів (з питань, делегованих їм державою); адміністрації галузевих об'єднань і підприємств
Мікрорівень	Директор [2]; фінансовий директор [2]; головний бухгалтер [2]; начальники служби економічної безпеки [2]; управлінський персонал підприємства [8]; фінансова служба підприємства, підрозділів [10]

знань, умінь і навичок і його можливістю виконувати певний вид діяльності.

Другим фактором, котрий визначає поведінку суб'єкта моніторингу фінансової безпеки економічних систем, є система мотивів, що формуються сукупністю його потреб та внутрішнім спонуканням до їх задоволення.

Третім фактором, який визначає поведінку, є система внутрішнього керування особи, що приймає рішення, яка характеризує його власні уявлення стосовно себе, свої інтереси, схильності, орієнтації у моніторингу фінансової безпеки.

Регуляторами «організаційної» поведінки економічних систем кожного рівня є їх стан, перспектива розвитку, культура (традиції, звичаї, стиль керівництва, взаємини за горизонталлю і вертикаллю), потенціал менеджерів різних ланок (результативність, потенціал, досвід роботи, компетентність тощо) ситуація на ринку, економічні, політичні, науково-технічні та інші фактори.

Кризові явища в діяльності економічних систем загалом та моніторингу їх фінансової безпеки зокрема багато в чому обумовлюються кризою менеджменту [4]. Тому, погоджуючись з точкою зору А. В. Дороніна, слід зазначити, що відновлення і розвиток можливостей менеджменту впливати на перебіг подій, які відбуваються в економічних системах різних рівнів, можливо за рахунок уявлення останніх як відкритих соціально-економічних систем, що мають поведінку. Ефективність управління поведінкою економічних систем різних рівнів в перебігу моніторингу фінансової безпеки буде формуватися за рахунок врахування їх відкритості і соціальності та створення передумов ефективного використання соціально-психологічних факторів і умов їх функціонування.

Моніторинг фінансової безпеки є однією із цілей економічної системи, заради досягнення якої формується, активізується та спрямовується її поведінка. Впорядкування активності та поведінки економічної системи загалом і суб'єктів моніторингу її фінансової безпеки зокрема в процесі досягнення означеної цілі зазнає зовнішнього і внутрішнього впливу. Економічна система чи особи, що приймають рішення, можуть бути спрямовані на (оперативні, тактичні, стратегічні) цілі моніторингу фінансової безпеки кимось або чимось. В такому випадку здійснюється вплив зовнішнього середовища на поведінку суб'єктів моніторингу фінансової безпеки. Проте результативність цього впливу буде обмеженою через наявність власних (оперативних, тактичних) цілей у суб'єктів моніторингу, що знаходяться нижче за рівнем управлінської ієрархії. Означені особи оцінюють, наскільки нав'язані ззовні вимоги перешкоджають досягненню їх власних цілей (тактичних, оперативних) і усвідомлено реагують на розбіжності своєю поведінкою. Таким чином економічній системі на різних рівнях притаманні не тільки власні (загальні) стратегічні цілі моніторингу фінансової безпеки, але й якість цілеспрямованості, породженої прагненнями суб'єктів, які його проводять.

Процес діагностики організаційної поведінки суб'єктів моніторингу фінансової безпеки повинен проводитись з урахуванням того, що особи, які приймають рішення (працівник, менеджер), колектив працівників або організація (економічна система вищого рівня) є цілеспрямованими системами, які можуть не

тільки виконувати поставлені перед ними цілі ззовні, а й генерувати власні завдання та змінювати їх у відповідності до стану оточуючого середовища. Під час визначення цілей та завдань суб'єктами моніторингу мікрорівня можуть прийматися рішення щодо визначення пріоритетів для виконуваних завдань, розподілу та перерозподілу засобів їх реалізації без урахування умов і цілей, поставлених ззовні (вищими за рівнем суб'єктами моніторингу фінансової безпеки). Таким чином проявляються індивідуальні, власні інтереси і воля працівників, які можуть істотно вплинути на заплановані керівництвом тенденції управлінської активності осіб, що приймають рішення, нижчих рівнів ієрархії та на результативність їх діяльності.

Обов'язковість врахування такої суттєвої характеристики економічної системи, як цілеспрямованість, не може привести до обмеження можливості досягнення її мети – моніторингу фінансової безпеки. Вивчення і розуміння рис біхевіористичної спрямованості економічної системи як фактора її функціональних змін та оточуючого середовища має сприяти створенню конструктивного механізму впливу на моніторинг стану фінансової безпеки. Особливості поведінки суб'єктів моніторингу зокрема та економічної системи загалом, як відображення їх індивідуальності, є суттєвим чинником, що впливає на фінансову безпеку неоднозначно. Відмічена індивідуальність є здатністю суб'єктів моніторингу фінансової безпеки і економічної системи реагувати на себе і зовнішнє оточення через механізми чутливого сприйняття та емоційної компетентності, що можуть використовуватись для накопичення знань, розуміння та виховання волі.

В рамках моніторингу фінансової безпеки економічних систем, відповідно до висвітлених засад системно-біхевіористичної концепції, актуальним мають бути такі положення:

- психологічні фактори можуть зумовити періодичні кризи та характерні аномалії для процесу моніторингу фінансової безпеки (хибні управлінські рішення на різних рівнях);
- конфлікт цілей суб'єктів моніторингу фінансової безпеки, відповідальних за прийняття управлінських рішень, є перманентним через суб'єктивні прераференції учасників фінансових відносин;
- можливе прийняття управлінських фінансових рішень під впливом емоцій тощо.

Таким чином, моніторинг фінансової безпеки з точки зору системно-біхевіористичного підходу – це дослідження означеного явища у розрізі елементів її забезпечення з точки зору міжособистісних комунікацій суб'єктів фінансової безпеки різних рівнів, дії яких спрямовані на досягнення спільної мети.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Висвітлені положення дослідження доцільності використання інноваційних біхевіористичних аспектів у розрізі системного підходу для вивчення і моніторингу стану фінансової безпеки економічних систем, на нашу думку, обґрунтовуються їх здатністю з'ясувати взаємозв'язок між рішеннями корпоративного або державного менеджменту та психологією суб'єктів моніторингу, а також визначенням причин упровадження помилкових управлінських рішень за наявності адекватних прогнозних розрахунків й реальних сценаріїв розвитку економічних систем [11]. Зважаючи на

дію поведінкових факторів, суб'єкти моніторингу фінансової безпеки мають своєчасно вносити відповідні корективи в поточний процес її управління для попередження погіршення її стану. Відповід-

но до наведених положень подальша розвідка досліджень передбачає визначення ризиків, які може спровокувати поведінка суб'єктів моніторингу фінансової безпеки економічних систем.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський О.І. Фінансова безпека держави / О.І. Барановський // Фінанси України. – 1996. – № 11. – С.19–34.
2. Ганущак Т. В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємств птахівництва: автореферат дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02 / Т. В. Ганущак ; вищ. навч. закл. "Ун-т економіки та права "КРОК". – К., 2012. – 24 с.
3. Доронін А. В. Поведінка організацій як об'єкт менеджменту: сутність і зміст / А. В. Доронін // Управління розвитком. – 2006. – № 7. – С. 71–73.
4. Доронін А. В. Поведінка персоналу виробничої організації. Оцінка, управління, розвиток: монографія / А. В. Доронін. – Харків: ВД «ІНЖЕК». – 320 с.
5. Дороніна М. С. Управління організаційною поведінкою : монографія / М. С. Дороніна, В. В. Тютлікова. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 200 с.
6. Д'яконова І. І. Ресурсно-функціональний підхід у дослідженні фінансової безпеки підприємства та корпоративного управління / І. І. Д'яконова, Ю. М. Петренко // Бізнес-Інформ. – 2013. – № 2. – С. 188–193.
7. Журавльова І. В. Морфологічний аналіз фінансової безпеки суб'єктів підприємництва / І. В. Журавльова, С. В. Лелюк // Збірник наук. праць "Вісник НТУ "ХП" : Актуальні проблеми управління – 2013. – № 49 (1022). – С. 51-60.
8. Загорельська Т. Ю. Формування підходів щодо управління фінансовою безпекою підприємства [Електронний ресурс] / Т. Ю. Загорельська. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2009/Economics/54118.doc.htm
9. Колодізев О. М. Державна система управління фінансовою безпекою України та правові засади її функціонування / О. М. Колодізев, А. В. Середіна. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5941/1/10_30_47.pdf
10. Орехова К. В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства / К. В. Орехова // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2014. – Вип. 1. – С. 131–146.
11. Островська А.О. Концепція біхевіористичних фінансів у подоланні кризи реального сектора економіки України / О.А. Островська // Науковий вісник НГУ. – 2013. – №5. – С. 139–144.
12. Пластун О.Л. Розвиток системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва сфери матеріального виробництва: дис. канд. екон. наук : 08.00.08 – «Гроші, фінанси і кредит» / О.Л. Пластун ; ДВНЗ «Українська академія банківської справи України». – Суми, 2007. – 250 с.
13. Ревак І. О. Об'єкти та суб'єкти фінансової безпеки держави / І. О. Ревак, В. Ю. Прокопенко // Системи обробки інформації. – 2010. – Вип. 3. – С. 152–154.
14. Смирнова Л.А. Моніторинг государственных предприятий в промышленности региона как инструмент совершенствования управления : автореф. дис. к.э.н. по спец. 08.00.05 [Електронний ресурс] / Л.А. Смирнова. – Режим доступу: <http://www.dissertat.com/content/monitoring-gosudarstvennykh-predpriyatii-v-promyshlennosti-regiona-kak-instrument-sovershens>
15. Системный подход [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iph.ras.ru/elib/2745.html>
16. Федотова М. Поведенческая оценка: концепция поведенческих финансов и ее применение в оценке бизнеса / М. Федотова, В. Плескачевский, В. Рутгайзер, А. Будицкий // Вопросы экономики. – 2009. – № 5. – С. 104–117.

Одержано 10.04.2015 р.